

DIOECESIS NOSTRAE PATRONI

STUDIA I MATERIAŁY Z DZIEDZICTWA KULTUROWEGO
TORUNIA I REGIONU
TOM 5

DIOECESIS NOSTRAE PATRONI

wydawnictwo jubileuszowe
z okazji trzydziestej rocznicy
erygowania Diecezji Toruńskiej

pod redakcją

Juliusza Raczkowskiego



Toruń 2022

Recenzja tomu
ks. prof. Anastazy Nadolny, Archiwum Diecezjalne w Pelplinie

Redakcja naukowa serii
Juliusz Raczkowski

Korekta
Izabela Kabacińska

Projekt okładki
Monika Jakubek-Raczkowska

Na okładce
Błogosławiona Juta z Chełmży. Fragment obrazu ze św. Rozalią i Patronkami Pruskimi
z ołtarza św. Rozalii w kościele świętojańskim w Toruniu, Pałac Biskupi w Pelplinie
(fot. J. Raczkowski)

© Copyright by Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora” w Toruniu

Printed in Poland

ISBN 978-83-67153-11-9



**NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI**

„Inwentarz sztuki Torunia, część I Dziedzictwo sakralne, zespół staromiejski”.
Projekt naukowo-badawczy Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki MNiSZW
nr 0122/NPRH6/H11/85/2018



Województwo
Kujawsko-Pomorskie

Dofinansowano z budżetu Samorządu Województwa Kujawsko-Pomorskiego

Wydawca
Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa Stowarzyszenie Wyższej Użyteczności
„DOM ORGANIZATORA”
87-100 Toruń, ul. Czerwona Droga 8

Unikatowy identyfikator wydawnictwa TNOiK – „Dom Organizatora” w Toruniu
55800

<http://www.tnoik.torun.pl>; e-mail: wydawnictwo@tnoik.torun.pl

Przygotowanie do druku: Studio KROPKA dtp – Piotr Kabaciński

Druk i oprawa: POZKAL, Spółka z o.o., Spółka komandytowa
ul. Cegielna 10/12, 88-100 Inowrocław

Spis treści

Od redakcji	9
Słowo wstępne	11

CZĘŚĆ I

ŚWIĘCI PATRONI DIECEZJI TORUŃSKIEJ – OBRAZ, KULT, ZNACZENIE HISTORYCZNE

SPUŚCIZNA HISTORYCZNA

Waldemar Rozyrkowski Diecezja toruńska jako dziedziczka diecezji chełmińskiej – zarys historyczny i patronaty	17
---	----

ŚREDNIOWIECZNI PATRONI PRUSCY I ICH KULT

Waldemar Rozyrkowski Błogosławiona Juta z Chełmży	55
--	----

Waldemar Rozyrkowski Błogosławiony Jan z Łobdowa (ok. 1215–ok. 1264)	67
---	----

Monika Jakubek-Raczkowska Błogosławiona Dorota z Mątówów Wielkich (1347–1394)	75
--	----

Alicja Grabowska-Lysenko Ołtarz św. Rozalii w kościele św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty w Toruniu	95
--	----

Katarzyna Buclaw Kapa liturgiczna z „czapraka Kara Mustafy” w katedrze w Chełmży – domniemane wotum Jana III Sobieskiego dla kaplicy bł. Juty	117
---	-----

BŁOGOSŁAWIENI PATRONI DIECEZJI TORUŃSKIEJ

Waldemar Rozynkowski Błogosławiona Maria Karłowska (1865–1935)	145
---	-----

Waldemar Rozynkowski Błogosławiony ks. Stefan Wincenty Frelichowski (1913–1945)	157
--	-----

PATRONI DIECEZJI TORUŃSKIEJ W DRODZE NA OŁTARZE

Waldemar Rozynkowski Sługa Boża ksieni Magdalena Mortęska (1554–1631)	179
--	-----

Waldemar Rozynkowski Sługa Boży biskup Adolf Piotr Szelażek (1865–1950)	191
--	-----

OBRAZY ŚWIĘTYCH PATRONÓW – TRADYCJA I WSPÓŁCZESNOŚĆ

Katarzyna Buław <i>Osobliwi krajów tych patroni.</i> Ikonografia lokalnych patronów diecezji toruńskiej	211
--	-----

Juliusz Raczkowski, Katarzyna Buław Obraz św. Rozalii i Patronek Pruskich w kościele św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty w Toruniu i jego złotnicze aplikacje w świetle badań historycznych i zabytkoznawczych	263
---	-----

C Z Ę Ś Ć II

KATALOG WYSTAWY

DIOECESIS NOSTRAE PATRONI

– WSPÓLNE DZIEDZICTWO DIECEZJI CHEŁMIŃSKIEJ I TORUŃSKIEJ

Muzeum Diecezjalne w Toruniu

25 III–31 VIII 2022

DZIAŁ I

<i>Średniowieczni święci w czasach nowożytnych</i>	308
1. Obraz <i>Św. Rozalia i Patronki Pruskie – Dorota z Mątowów i Juta z Chełmży</i>	310
2. Aplikacje złotnicze obrazu św. Rozalii, bł. Juty i bł. Doroty z Mątowów	314
3. Relikwiarz św. Rozalii	320
4. Relikwiarze Czterech Świętych Dziewic	322

5. Relikwiarz z fragmentami rekluzorium bł. Doroty z Mątowów	324
6. Pismo biskupa Jana Lipskiego z relikwiarza z fragmentami rekluzorium bł. Doroty z Mątowów	326
7. Koperta z relikwiami pustelni bł. Juty z Chełmży	330
8. Skrzynia relikwiarza św. Biskupów i Wyznawców	332
9. Relikwiarz św. Biskupów i Wyznawców	342
10. Skrzynia relikwiarza św. Apostołów i Męczenników	346
11. Relikwiarz św. Apostołów i Męczenników	352
12. Pismo informujące o zawartości relikwiarza św. Apostołów i Męczenników	356
13. Skrzynia relikwiarza św. Dziewic i Wdów (tzw. relikwiarz św. Klary)	360
14. Relikwiarz św. Dziewic i Wdów	368
15. Pismo informujące o zawartości relikwiarza św. Dziewic i Wdów	372
16. Portret ks. Walentego Ungera	376
17. Księga Bractwa Tragarzy, Bractwa Miernickiego i Bractwa Trzeźwości	382
18. Sztandar procesyjny cechu mierników	390
19. Fryderyk Szembek	396
20. Obraz <i>Mistyczna komunia bł. Doroty z Mątowów Wielkich</i>	400
21. Obraz <i>Błogosławiony Jan z Łobdowa</i>	408
22. Feretron z bł. Jutą z Chełmży	412
23. Obraz <i>Błogosławiona Juta z Chełmży</i>	416
24. Kapa liturgiczna	418

DZIAŁ II

Nowe kultury i patronaty diecezji chełmińskiej	424
25. Portret ksieni Magdaleny Mortęskiej	426
26. Obraz <i>Adoracja Chrystusa Ukrzyżowanego przez obie gałęzie benedyk- tyńskie</i>	430
27. Sztandar procesyjny ze św. Scholastyką i św. biskupem (?)	436
28. Portret beatyfikacyjny bł. Marii Karłowskiej	442
29. Portret Marii Karłowskiej w wieku dziewięciu lat po Pierwszej Spowiedzi Świętej	444
30. Habit bł. Marii Karłowskiej	446
31. Binokle bł. Marii Karłowskiej	448
32. Obraz <i>Błogosławiona matka Maria Karłowska</i>	450

DZIAŁ III

Patroni diecezji toruńskiej	455
33. Ornat prymicyjny bł. ks. Stefana Wincentego Frelichowskiego	456
34. Portret bł. ks. Stefana Wincentego Frelichowskiego	460
35. Obraz <i>W dobrych zawodach wystąpiłem – bieg ukończyłem – wiarę ustrzegłem</i>	462
36. Maski księdza Frelichowskiego: błękitna i czerwona z cyklu <i>Maska – twarz prawdy</i> bł. ks. „Wicka”	464

37. Obraz <i>Ukrzyżowanie masek</i>	468
38. Księga Pamiątkowa bp. Adolfa Piotra Szelążka	470
39. Pektorał bp. Adolfa Piotra Szelążka	472
40. Portret bp. Adolfa Piotra Szelążka	474
Wykaz skrótów bibliograficznych	477
Indeks osobowy	507
Indeks topograficzny	517

Od redakcji

Prezentowane opracowanie – piąty tom serii „Studia i Materiały z Dziedzictwa Kulturowego Torunia i Regionu” – ma charakter szczególny. Inaczej niż jej poprzednie woluminy, nie prezentuje zbioru różnorodnych, interdyscyplinarnych studiów z zakresu badań i ochrony regionalnego dziedzictwa materialnego, lecz w całości skoncentrowany jest na trwaniu i kierunkach rozwoju kultury religijnej, szczególnie w Toruniu. Wzbogaca zabytkoznawczą i konserwatorską perspektywę o wątek wciąż żywej spuścizny niematerialnej – duchowej – kształtującej religijną mentalność do dzisiaj. Stąd akcent położony został nie tylko na historyczną schedę, ale i na współczesną rzeczywistość religijną Torunia jako stolicy diecezji utworzonej w 1992 roku. Okazją do przygotowania tej monografii, skupionej na patronatach i czci lokalnie wenerowanych świętych, ich relikwiach i obrazach, jest przypadająca w 2022 roku trzydziesta rocznica powstania diecezji. Jubileusz ten upamiętnia wystawa czasowa zorganizowana w Muzeum Diecezjalnym w Toruniu, której katalog został włączony do niniejszego opracowania.

Zarówno w wymiarze historycznym, jak i religijnym, diecezja toruńska jest spadkobierczynią średniowiecznej diecezji chełmińskiej, która w poszerzonych w XIX wieku granicach istniała nieprzerwanie do reformy administracyjnej polskiego Kościoła w 1992 roku. Rozwijające się dynamicznie, zmieniające w czasie (raz słabnące, innym razem przybierające na sile) historyczne kultury świętych patronów były jednym ze znamion dziejów tego regionu i duchowości jego różnych środowisk społecznych. Przetrwał po nich trwały ślad w pielęgnowanej tu pamięci religijnej oraz liczne historyczne artefakty, przede wszystkim pochodzące z katedry (dawnej fary) świętojańskiej w Toruniu i dawnej katedry w Chełmży, ale też z innych – w tym znacznie młodszych – ośrodków religijnych. Znamieniem współczesności diecezji toruńskiej jest nie tylko troska o przechowanie tej pamięci, ale też o nowe patronaty: o stały rozwój kultu lokalnych świętych w drodze na ołtarze. W procesie tym wykorzystywane są utrwalone w historii religijności katolickiej mechanizmy (zwłaszcza w ramach postępowań beatyfikacyjnych i kanonizacyjnych) oraz tradycje – *praxis pietatis*, relikwii, obrazów.

Od redakcji

W żywej rzeczywistości religijnej – którą traktujemy tu jako istotną część kultury i mentalności – bardziej niż na jakiegokolwiek innej niwie pamięć o przeszłości przenika się z myślą o przyszłości. W przestrzeniach liturgicznych diecezji toruńskiej i odziedziczonej przez nią spuściznie piśmienniczej dokumentuje to z jednej strony zespół zabytków sztuki i rzemiosła artystycznego oraz rękopisy i starodruki, związane z historycznym trwaniem dawnych kultów. Z drugiej strony, tę rzeczywistość współtworzą znacznie młodsze źródła pisane, obiekty (pamiątki, które stają się relikwiami), a także – nowo kreowana ikonografia, na rozdrożu pomiędzy fotograficznym realizmem a ekspresją charakterystyczną dla aktualistów sztuki. Dawne świadectwa kultu – nośniki wartości historycznych i artystycznych – są przedmiotem interdyscyplinarnych badań; na łamach niniejszego opracowania ich wyniki prezentują przede wszystkim analizy poświęcone ołtarzowi św. Rozalii z kościoła świętojańskiego w Toruniu i jego wyposażenia, przeprowadzone w ramach projektu „Inwentarz Sztuki Torunia”. Te współczesne dopiero nabierają zarówno religijnej, jak i kulturowej nośności, rangi i treści, które zostały tu zarejestrowane *in statu nascendi*.

Juliusz Raczkowski

Słowo wstępne

Wystawa w naszym muzeum dedykowana jest wszystkim, którym sztuka powstająca w przestrzeni *sacrum* nie jest obojętna. Do jej przygotowania przyczyniły się wydarzenia historyczne, których rocznice przypadają w tym roku. Jedną z nich jest trzydziestolecie istnienia Diecezji Toruńskiej, której historyczne korzenie wywodzą się z Diecezji Chełmińskiej. Wystawa jest próbą ukazania wspólnego dziedzictwa historycznego, wyrażonego we wspólnych patronach, stąd jej tytuł: „*Dioecesis nostrae Patroni – wspólne dziedzictwo diecezji chełmińskiej i toruńskiej*”. Kolejny przyczynek do zorganizowania tej wystawy to dziesięciolecie posługi biskupiej ks. bp. Wiesława Śmigła, która rozpoczęła się w roku 2012 w Diecezji Pelplińskiej. W roku 2017 ksiądz biskup został mianowany przez papieża Franciszka Biskupem Toruńskim. Rocznicą tą wpisuje się we wspólną historię dwóch diecezji wywodzących się z dawnej Diecezji Chełmińskiej.

Wystawa trwać będzie od 25 marca do końca sierpnia 2022 roku. Pomysł na jej myśl przewodnią zrodził się po odkryciu zbioru relikwii w czasie prac inwentaryzacyjnych prowadzonych w Katedrze Toruńskiej przez zespół projektu naukowo-badawczego „Inwentarz Sztuki Torunia”.

To przedsięwzięcie ma na celu przybliżenie sylwetek błogostawionych i kandydatów na ołtarze Diecezji Toruńskiej: bł. Juty z Chełmży, Jana z Łobdowa, Magdaleny Mortęskiej, bł. Marii Karłowskiej, bp. Adolfa Szelażka, bł. Stefana Wincentego Frelichowskiego oraz historycznie związanej z Diecezją Chełmińską bł. Doroty z Mątówów Wielkich. Jest to pierwsza ekspozycja w Muzeum Diecezjalnym, na której obiekty zabytkowe oraz relikwie będą funkcjonowały w przestrzeni wystawienniczej wraz z dziełami współczesnymi. Kilka z nich powstało specjalnie na tę wystawę: *Błogostawiona Juta* autorstwa Elżbiety Wasyłyk oraz trzy portrety – ks. Stefana Frelichowskiego, biskupa Adolfa Szelażka oraz Matki Marii Karłowskiej, wykonane przez toruńskiego artystę, Kazimierza Rocheckiego. Niektóre z zabytków zostaną zaprezentowane w Muzeum po raz pierwszy, m. in. kapa z czapraka Kara Mustafy ofiarowana prawdopodobnie przez Jana III Sobieskiego do kaplicy bł. Juty w Chełmży oraz portret

Magdaleny Mortęskiej z Młyńca (ob. Pałac Biskupi w Pelplinie). Część wystawy związana jest z wyposażeniem ołtarza św. Rozalii z kościoła świętojańskiego w Toruniu. Nastawę tego ołtarza w 1946 roku przeniesiono do Starogrodu, gdzie została przerobiona. Na centralnym obrazie obok św. Rozalii przedstawiono tytułowe patronki diecezji – bł. Jutę z Chełmży oraz bł. Dorotę z Mątowów Wielkich. W 1637 roku biskup Jan Lipski wydał dekret, w którym zezwolił na publiczny kult obu tych świątobliwych niewiast, jednocześnie obierając je także patronkami Diecezji Chełmińskiej i Pomezańskiej.

Wystawie towarzyszy niniejsza publikacja. W jej pierwszej części odnajdziemy biografie postaci błogosławionych autorstwa prof. Waldemara Rozynkowskiego, jak również tekst prof. Moniki Jakubek-Raczkowskiej opisujący historyczną patronkę Diecezji Chełmińskiej – błogosławioną Dorotę z Mątowów. Profesor Juliusz Raczkowski wraz z Katarzyną Buclaw dokonali analizy obrazu św. Rozalii i Patronek Pruskich, bł. Doroty i bł. Juty. Ikonografią świętych, a także kapą liturgiczną wykonaną z czapraka konia Kara Mustafy zajęła się Katarzyna Buclaw, zaś Alicja Grabowska-Lysenko opisała dzieje ołtarza św. Rozalii, zwanego zwyczajowo Ołtarzem Patronek Pomorza. W drugiej części publikacji umieszczono właściwy katalog z opisami wszystkich prezentowanych na wystawie eksponatów.

Zapraszam Państwa bardzo serdecznie do skorzystania z tej wyjątkowej, niepowtarzalnej okazji i zwiedzenia wystawy „*Dioecesis nostrae Patroni* – wspólne dziedzictwo diecezji chełmińskiej i toruńskiej” oraz do zapoznania się z innymi zabytkami i dziełami eksponowanymi w Muzeum Diecezjalnym w Toruniu.

Ks. Zbigniew Walkowiak
Dyrektor Muzeum Diecezjalnego w Toruniu